

Литвин Я.М.

Формування дискурсу свободи в соціокультурному просторі українського шістдесятництва

Литвин Ярослав Миколайович, аспірант
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

Анотація. У статті розглянуто проблему формування дискурсу свободи в соціокультурному просторі українського шістдесятництва, представлено її розуміння в дослідженнях провідних фахівців (Т. Гундорова, Л. Тарнашинська), відповідно проведено паралелі з екзистенціалізмом та персоналізмом, та в результаті, визначено більшу подібність в розумінні концепту "свободи" українського шістдесятництва з персоналістичною філософією.

Ключові слова: українське шістдесятництво, свобода, "нова раціональність", екзистенціалізм, персоналізм

Вступ. Дуже непросто зрозуміти суть 60-х років, проаналізувати генеалогію, окреслити їхній контекст, простежити еволюцію. Ці роки становлять собою точку відліку цілого ряду парадоксальних, часто конфліктних процесів. Про 60-ті роки дискутують, їх вивчають, заперечують, їх боготворять. Явище шістдесятництва було неоднозначним як за творчими постатями, так і за стильовими течіями та ідейно-естетичними вподобаннями: це модерністи, неоромантики та неонародники. Таке різноманіття свідчило про багатство відновлюваної української культури. Шістдесятництво – це філософський феномен і новий відлік часу інтелектуальної історії України. Його учасники зв'язали воедино розірваний час української культури, відновили комунікативну функцію соціокультурного простору завдяки відродженню сакральної ролі Слова. Концепція свободи, яку сформували шістдесятники, спричинила вироблення ще одного "суспільного почуття", якому судилося відіграти велику роль і в політиці, і в культурі України: почуття незалежності. Незалежність шістдесятників справджувалася на всіх рівнях. Зокрема, їм була властива виразна естетична незалежність. Шістдесятництво - це відтворення, відбудова елітарного шару української культури, історичного мислення, естетичного чуття. На перший погляд шістдесятництво як суспільно-естетичне явище досить вивчене, але все-таки залишається багато питань, які потребують точної, вичерпної відповіді. Це питання про часові і просторові межі цього явища, про рівні проникнення шістдесятницького руху у різні шари суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В першу чергу, тут варто згадати самих шістдесятників: І. Дзюба, Є. Сверстюк, М. Коцюбинська, І. Бичко, а також їх наступників В. Малахов, М. Мамардашвілі, В. Табачковський, С. Пролєсєв, О. Пахльовська, Л. Тарнашинська, Л. Гундорова та ін. Ці дослідники з різних позицій намагалися розглядати явище українського шістдесятництва як середовище реалізації особистісної свободи. Як простір поставання персонального виміру особистості. Власне, українське шістдесятництво завжди розглядалося, передовсім, феноменом соціокультурним, або ж, навіть політичним. Ми ж продовжуючи точку зору таких дослідників життєтворчості українських шістдесятників як Л. Тарнашинська, Т. Гундорова - пропонуємо розглядати цей феномен, як явище екзистенційне.

Метою статті є розглянути проблему формування дискурсу свободи в соціокультурному просторі українського шістдесятництва, провести паралелі з

розумінням свободи в екзистенціалізмі та персоналізмі.

Виклад основного матеріалу. Феномен молодості, природний для кожного нового покоління, у шістдесятників щасливо поєднався із зустрічною потребою суспільства, спраглою оновлення, дозрілого до якоїсь зламної точки. Шістдесятництво було кардинальним поворотом до нового бачення світу і людини в ньому.

Літературно-мистецька інтелігенція, крім свободи, мала широку ерудицію, високий культурний рівень, талант і смак. Покоління вважало природним своє право на розкутість, щирість, звернення передусім до внутрішнього світу людини, індивідуалізму. Воно прагнуло до відновлення чистої естетики, культивувало красу, палко бажало новизни і подолання провінційності своєї культури. При цьому воно залишалося в рамках гуманістичної культурної традиції, повертаючись до національної класики - Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка. Але й це в умовах панування "соціалістичного реалізму" виглядало новим і незвичним. Новаторство шістдесятників стосувалося як форм, так і змісту. Недарма шістдесятництво порівнюють з епохою Ренесансу. Українське відродження пов'язане з вивільненням людини з-під влади ідеології, народженням гуманістичного світогляду, який у центр світу поставив людину і проголосив її найбільшою цінністю. Цій епосі властиве прагнення гуманності у поєднанні із прагненням краси. Слід мати на увазі, що тоді ж чи не вперше відкрилася ідеологічна залізна завіса: люди ознайомилися із новітньою зарубіжною літературою, новітнім європейським мистецтвом і філософією. Вплив цього відкриття на шістдесятництво незаперечний, це доводять самі тексти, які рясніють іменами імпресіоністів, представників авангардизму. Не менший вплив на шістдесятників мали філософія екзистенціалізму, вчення Фрейда, досвід сюрреалістів. За словами В. Кордуна, культурно-історичними витоками шістдесятництва вважається світова культура (особливо модернові література та малярство ХХ століття), українська література (як класична, так і доби Розстріляного Відродження) та усна народна творчість (фольклор та міфологія, народне мистецтво). Основною рисою нової суспільної та естетичної ментальності, яку виробили шістдесятники, був інтелектуалізм як форма духовного буття. Інтелектуальний бунт 60-х років зумовив радикальний злам у стосунках між українським суспільством та режимом, між людиною і владою. Бунт шістдесятників - це перший у Радянському Союзі свідомий бунт людини проти тоталітаризму в післясталінські часи. У цей період постає нова історична і нова есте-

тична свідомість української літератури. І якщо Система вимагала несвідомої покорі, то шістдесятники протиставили їй ідею свідомого бунту. Тому індивідуальний голос цієї нової людини, голос молодості і максималізму, став судом і вироком Системі. Шістдесятництво утвердило індивідуальний стиль, довело, що людська свідомість є приналежністю конкретної особистості. Це безпосередньо пов'язано з великою повагою до слова, з глибоким усвідомленням громадської місії літератури. Інтелектуалізм починався із захисту особистісного, "внутрішнього" виміру. У творчості шістдесятників людина стала суб'єктом історії. Віра та зневіра особистості у сучасному світі, сенс її буття, втрата цього сенсу, проблема вибору - на цих екзистенційних поняттях ґрунтується нова історична свідомість, яку ввели в літературу шістдесятники. Їхній екзистенційний час був особистісним, а відтак і якісним. Він відкривав неповторність кожного моменту людського буття, його індивідуальну самоцінну вартість. Естетичні засади шістдесятництва характеризувало повернення до національних святинь: рідної мови, історії, культури та інших сфер національного життя. Митці заперечували соцреалізм власною творчістю, відстоювали естетичну незалежність, гармонійно поєднували національні та світові традиції з новаторством, пропагували індивідуалізацію, інтелектуалізм, естетизм, елітарність.

Тому погоджуючись з точкою зору Т. Гундорової, ми пропонуємо розглядати шістдесятництво як середовище культурного і морально-психологічного (перевиховання. Де відбувається ніби друге народження. Символічне народження "внутрішнього" я. "Моє друге, духовне народження пов'язане з середовищем шістдесятників", - зізнавалася Михайлина Коцюбинська [3, с.5]. Головним є, як зазначає Тамара Гундорова, момент свідомого складання (формування) нового світогляду. "В певному сенсі всі вони - шістдесятники - були раціоналістами-неофітами, що прийняли віру у нову раціональність"[1, с.5]. Лише в такому просторі "нової раціональності" можна вибудувати простір інтелектуальної свободи та незалежності. "То було виокремлення себе з аморфної маси середньоарифметичного радянського громадянина як мислячого індивіда, як українця і громадянина всесвіту"[1, с.5]. Така позиція вимагала від її апологета в першу чергу моральнісної визначеності. "Новий раціоналізм був нонконформістським, моральним і національним"[1,с.5]. Тому ми пропонуємо розглядати шістдесятництво як, передусім, рід інтелектуалізму. "А точніше раціонального персоналізму"[1,с.6]. Важливим є питання "чесності репрезентації". "Українські шістдесятники прагли відновити естетику як моральну і персональну заангажованість літератури і мистецтва"[1,с.6]. Шістдесятники (за визнанням Івана Світличного) будували свій світогляд на здоровому глузді, поцінуючи людське в людині, і зокрема, "маленькій" людині, вчилися говорити правду, повертаючи словам їх смисл.

Шістдесятництво - це своєрідний бунт "я" проти знеособленого "ми", з метою побудови нової спільності, котра б ґрунтувалася на нових, кращих, більш справжніх засадах буття. Це ще один прояв одвічного прагнення людини до перетворення світу-навколо

через перетворення себе, відповідно до законів краси і моральності. "Етика й естетика зливалися в епістемології шістдесятництва"[1,с.7]. Це приклад соціального самоусвідомлення себе, як частини цілого, а отже і неминуча відповідальність "всіх за все" та прагнення віддати свою частку до загального цілого. Наголошуючи на своєму "я", ми утверджуємо цінність того загального до якого наше неповторне "я" належить. Нація, держава (з її демократичними та громадянськими правами та обов'язками), світ мистецтва і культури, моральнісний вимір кожного з нас - це ті орієнтири згідно яких, представники шістдесятництва вибудовували свої життя та творчість, звіряли власні переконання та принципи, те, на чому ґрунтувалися їх творчі пошуки та політично-громадські устремління. Шістдесятники готові були навколишню дійсність "міряти високою мірою" (І. Світличний). Шукати орієнтирів "на рівні вічних партитур" (І. Драч). Така інтенція вимагала "внутрішньої еміграції", втечі в себе, до себе. Це потрібно було зробити, щоб, як це не парадоксально, лишитися людиною-для-інших. Щоб зберегти загальнолюдське в собі заради інших (оточення, нація, країна). Цей пафос "самособоюнаповнення" вимагав служіння ідеалам та здатності до самопожертви. І йдеться тут "не про поетизацію вселюдського собору, а передусім про цілком конкретне втілення його в собі, про вироблення власної індивідуальності як частки власного народу, як надійної опори для культури та духовного життя" (Є. Сверстюк). "Мислячий індивід" тепер уже, як зазначає Т. Гундорова, був не так бароковим "мислячим очеретом", як "силою" [1,с.5]. І лише свідомо моральнісна настанова могла спричинити оформлення такої сили. Хвиля репресій тому лише підтвердження: шістдесятників боялась система. Як боїться будь-яка тоталітарна система проявів інтелектуальної і творчої незалежності. "Шістдесятництво - це передусім рід інтелектуалізму"[1,с.6]. Це простір моральнісного раціоналізму. "Спротив Системі і культ індивідуальної незалежності, лібералізм - прикмети такого інтелектуалізму"[1,с.6].

Культурно й соціально українське інтелектуальне шістдесятництво близьке до західного екзистенціалізму, однак, як зазначає Т. Гундорова, між ними існувала суттєва різниця, яку культурна антропология визначає як відмінність між індивідуалізмом і соборністю (органічністю, автентичністю). "Українські шістдесятники були соборниками, а точніше - народниками"[1,с.6]. Тож завжди мали перед собою світоч загального, того, з чого і черпали силу для свого індивідуалізованого буття. Тому з певністю можна сказати, що "...для шістдесятників Буття не було Ніщо" [1,с.6]. Свобода вибору - це визначальний концепт екзистенціальної філософії, що відображає внутрішню необхідність становлення особистості. "Необхідність самого себе", - наголошував М. Мамардашвілі. Українське шістдесятництво якраз і визначається через цю потребу власного "Я" всупереч зовнішнім чинникам. В пошуках себе вирушають українські шістдесятники. В пошуках власної ідентичності: особистісної, творчої, громадської, національної. Супроти "масового суспільства", супроти власної обмеженості та абсурду політичної системи. "Вбачаючи в

свободі особистості вищу життєву цінність, тлумачити існування людини як драму свободи, бо на кожній фазі самотворення особистості воно залежить від кожного її вибору, кожного рішення"[5, 14]. Плеяда українських шістдесятників була змушена повстати супроти навколишнього суспільного абсурду ідеологічної машини заради власного особистого буття, заради спокійної совісті та відповідності собі. Це можливо лише через свободу вибору. В умовах же тоталітарного режиму така свобода потребує жертовної плати, інколи навіть власним життям. Таким чином, ціна цього особистого існування зростає і перетворюється в справжню цінність, альфа та омега філософської рефлексії. Як зазначав Валерій Шевчук: "Естетична програма мого творчого покоління була і лишається простою: увага до пересічної людини, до людини серед людей, людини серед тижня — саме тієї, котра живе побіч тебе" [2,с.48]. Ось саме ця увага до свого ближнього, до себе самого та взагалі до Іншого і Іншого-в-собі зумовила ту екзистенційну налаштованість в творчості та громадській активності представників українського шістдесятництва. Метою було досягти "свободи думки, духу й чину" [8,с.6]. А головною ідеєю: "значення духовності у формуванні людини, нації, суспільства, її безсумнівний пріоритет у всій ціннісній системі суспільного буття" [8,с.6-7]. Така ідея призвела до кристалізації ряду світоглядних засад, серед яких визначальними є: лібералізм (культ свободи в усіх її виявах: свободи особистості, нації, свободи духу); гуманізм та антропоцентризм (культ людської особистості — центру Всесвіту); духовний демократизм (культ простої, звичайної людини-трудівника); духовний аристократизм (культ видатної творчої особистості); моралізм та етичний максималізм (культ моральності як абсолютного мірила людських вчинків); космізм (усвідомлення «планетарної причетності» людини як частинки Всесвіту до космічних процесів); активний патріотизм (любов до Батьківщини й рідного народу) і національна самосвідомість, сакральне сприйняття рідної мови та історичної пам'яті як оберегів нації; культурництво (відстоювання справжньої, високомайстерної культуротворчості). Ось таке витворення світу духовності на протигагу зовнішньому світу абсурду і зумовило ту екзистенційну напруженість в якій і формувався феномен українського шістдесятництва.

Однією з ознак української національної вдачі, за визначенням В. Табачковського, є брак активної світоглядної настанови. Тим то й цінним є для нашого національного самоутвердження системне дослідження таких феноменів, як соціокультурний феномен українського шістдесятництва. Адже саме українські шістдесятники продемонстрували активну світоглядно-мистецьку позицію по відношенню до несприятливої до них дійсності. Важливим фактором появи цієї позиції на думку деяких дослідників (Л. Тарнашинська, Т. Гундорова) є персоналістичне філософське підґрунтя шістдесятницького творчого та громадсько-політичного пориву. Як зазначає Л. Тарнашинська: "Саме індивідуальне "Я" стало своєрідним антрополого-персоналістським маркером цього покоління, визначило його художньо-стильові пошуки"[8,с.8]. Виокремлення особистісного начала це своєрідний бунт

супроти тоталітарної системи. Коли людина свідомо обирає себе, наважується "бути собою" - вона готова нести відповідальність за маніфестації цього "я". Ти постаєш як людина лише в тій мірі, в якій себе такою усвідомлюєш. Адже себе ще треба віднайти, ствердити, заявити в повний голос про себе. Це завдання реалізується в творчості – здатності говорити власне Слово. Сам на сам із собою - це означає нести відповідальність за власне буття. Для цього потрібен моральнісний фундамент. Митець має в щось вірити. Має приймати свою творчість, тобто, має змиритися із своєю долею. Дух людини спростовує відчай. Якщо є "я", отже мені і обирати чим стати: відчаєм чи надією. "Стань, ким ти є" - це імператив власної ідентичності, в пошуках якої ми і пізнаємо себе-як-світ і світ-як-себе. Без цього "індивідуального сутнісного буття" ще немає людини. Тому ідеал шістдесятників, за визначенням Т. Гундорової, це "підкреслена особистісність людини, її автобіографізм. Так формулюється цілісність, чесність і моральність індивіда – від майже ригористичної Сверстюкової моральної прямої до екзистенційного стусового "самособоюнаповнення". Персоналізм – ось смисл інтелектуальної самотерапії, яку здійснювали над собою шістдесятники і якою проsvічували суспільність"[1,с.8]. Коли відбувається цей вибір на користь власного "я" - людина постає перед необхідністю відстоювати свій вибір, відшукуючи моменти самототожності та уникати моментів та станів невідповідності. Зовнішній тиск лише сприяє кристалізації особистісного начала. Людина віднайшовши власне "я" в творчому акті чи то ж в момент екзистенційного вибору, будь-яке інше існування (всупереч віднайденому "я") буде переживати як несправжнє. Тож ближчими до істини ми будемо, коли визначатимемо українські 60-і, як "час складання раціонального персоналізму"[1,с.6]. Прагнення свободи та небажання перетворитися на "одномірну" тотальну людину радянського зразка підтримувало бунт українських молодих інтелектуалів, котрі будували свій світогляд на здоровому глузді, поцінуючи людське в людині, і зокрема, «маленькій» людині, вчилися говорити правду, повертаючи словам їх смисл"[1,с.7].

У цей період «чесності з собою» етика й естетика зливалися в епістемології шістдесятництва. На основі творчості Шевченка викристалізовується культурницький, естетичний і персоналістський ідеал шістдесятництва. Як зазначає Т. Гундорова: за «народним» кодом Шевченка проступав ідеал шістдесятників. Коли за влучним виразом Є. Сверстюка відбувалося "наповнення слова етосом", коли слово "забезпечене нерозмінним запасом правди і ціною власного життя".

Висновки. Таким чином, окреслені риси розуміння свободи в українському шістдесятництві, на нашу думку, характерні саме для європейського персоналізму. Для шістдесятників свобода це простір творчої реалізації, простір де і реалізуються основні буттєві настанови особистості: любов, віра, надія. Саме через вільний вибір та готовність нести відповідальність за цей вибір, людина і віднаходить власну сутність. Подібна настанова є продовженням "народного" коду Т.Шевченка. Саме це дає нам змогу говорити про духовну спадкоємність українського шістдесятництва.

Ми пропонуємо розглядати шістдесятництво як середовище культурного і морально-психологічного (пере)виховання, в якому був сформований новий тип раціональності: "моральнісний раціоналізм."

Ця "нова раціональність", в свою чергу, призвела до кристалізації ряду світоглядних засад, серед яких

визначальними є: лібералізм; гуманізм та антропоцентризм; духовний демократизм; духовний аристократизм; моралізм та етичний максималізм; космізм; активний патріотизм і національна самосвідомість, сакральне сприйняття рідної мови та історичної пам'яті як оберігів нації; культурництво.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Гундорова Т. Шістдесятництво: метафора, ім'я, дім // Коцюбинська М. Мої обрії.: У 2-х т. – К.: – 2004.
Hundorova T. Shistdesyatnytstvo: metafora, im'ya, dim // Kotsyubyn'ska M. Moji obriyi.: U 2-kh t. – K.: – 2004.
2. Стежка в траві. Житомирська сага [Текст] : у 2 т. / Валерій Шевчук. – Х. : Фоліо, 1994. – (Українська література ХХ століття). – Т. 1. – С. 492.
Stezhka v travi. Zhytomyrs'ka saha [Tekst] : u 2 t. / Valeriy Shevchuk. – Kh. : Folio, 1994. – (Ukrayins'ka literatura XX stolittya). – T. 1. – S. 492.
3. Коцюбинська М. Кризь велику призму // Сверстюк Є. На святі надій: Вибране. – К.: Наша віра, 1999.
Kotsyubyn'ska M. Kriz' velyku pryзму // Sverstyuk Ye. Na svyati nadiy: Vybrane. – K.: Nasha vira, 1999.
4. Мамардашвили М. Необхідність себе: Введення в філософію, доклади, статті, філософські заметки. – М.: Лабіринт, 1996. – 430 с.
Mamardashvily M. Neobkhodnost' sebya: Vvedenye v fylosofiyu, doklady, stat'y, fylosofs'kye zametky. – M.: Labyrynt, 1996. – 430 s.
5. Марсель Габріель *HOMO VIATOR*. / Пер. Укр.. В. Й. Шовкуна. – К.: Видавничий дім "КМ Академія", Університетське видавництво "Пульсари", 1999. – 320 с.

- Marsel' Habriel' HOMO VIATOR. / Per. Ukr.. V. Y. Shovkuna. – K.: Vydavnychyy dim "KM Academia", Universytet-s'ke vydavnytstvo "Pul'sary", 1999. – 320 s.*
6. Табачковський Віталій У пошуках невтраченого часу: (Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників). – К.: Вид. ПАРАПАН, – 2002. – 300с.
Tabachkovs'kyu Vitaliy U poshukakh nevtrachenoho chasu: (Narysy pro tvorchu spadshchynu ukrayins'kykh filosofiv-shistdesyatnykiv). – K.: Vyd. PARAPAN, – 2002. – 300s.
7. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво в "духовній ситуації" своєї доби: синергетичний вимір // Слово і час. – 2007. – №3. – С. 20.
Tarnashyn'ska L. Ukrayins'ke shistdesyatnytstvo v "dukhovniy sytuatsiyi" svoeyei doby: synerhetychnyy vymir // Slovo i chas. – 2007. – #3. – S. 20.
8. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (історико-літературний та поетикальний аспекти). – К.: Смолоскип, 2010. – 632 с.
Tarnashyn'ska L. Ukrayins'ke shistdesyatnytstvo: profily na tli pokolinnya: (istoryko-literaturnyy ta poetykal'nyy aspekty). – K.: Smoloskyp, 2010. – 632 s.

Литвин Я.М. Формирование дискурса свободы в социокультурном пространстве украинских шестидесятников

Аннотация. В статье рассмотрена проблема формирования дискурса свободы в социокультурном пространстве украинских "шестидесятников", представлено ее понимание в исследованиях Т. Гундоровой и Л. Тарнашинской, а также проведены параллели с философией персонализма и экзистенциализма.

Ключевые слова: украинские "шестидесятники", свобода, "новая рациональность", экзистенциализм, персонализм.

Lytvyn Y.M. Formation discourse of freedom in social and cultural space Ukrainian Sixties

Abstract. The paper considers the discourse of freedom in social and cultural space of Ukrainian Sixties, presented understanding this phenomenon in studies leading experts (T. Hundorova, L. Tarnashynska) respectively held parallel with existentialism and personalism, and as a result, most definitely similarities in the understanding of the concept of "freedom" Ukrainian Sixties with understanding of the concept of "freedom" in personalism. The paper proposed to consider the phenomenon of Ukrainian Sixties as a place of realization of personal freedom. As a defining feature of Ukrainian Sixties singled out a new type of rationality: "Moral rationality." Ukrainian Sixties regarded as a place of cultural, moral and psychological (re)education. Determined the phenomenon of Ukrainian sixties as a spiritual rebirth of the Ukrainian nation.

Keywords: Ukrainian "Sixties", freedom, "new rationality", existentialism, personalism